

על גיבורים וגבורות בספרות הילדים

מאת: רמי בר-גיורא

לא רק פרוטגוניסט (במובן הדמות המרכזית בעלילה) אלא בעיקר גיבור במובן HERO. גיבור במובן זה הוא מי שמצליח לא להיכנע ואף להתחזק על כוחות ונסיגות אשר להם העדיפות הראשונה. נראה איפוא כי נצחון האריה על הארנבת אין בו לא רבותא ולא גבורה אפילו אם יהיה האריה דמות מרכזית בעלילה; לעומת זאת נצחון הארנבת יהיה בבחינת מעשה גבורה.

אנו מבחינים בין מעשי גבורה פיזיים שעיקרם בהתגברות מכנית וגלומה בהם תקפנות ובין מעשי גבורה שעיקרם בהתגברות של איכויות נפשיות. לסוג אחרון זה נושאים מחנכים רבים את לבם בתקווה שיהיה מרכזו של הספר הנקרא ע"י הילד, ומטעם זה הם מעדיפים את חנה סנש או גיבורי "שלוש מתנות" של פרץ על פני דנידין, פופאי וטרזן. אף על פי שידוע לכל כי בעיית האלימות והגסות שבתרבותנו לא תיפתר ע"י הרחקת פופאי מן הספרייה, הנה בכל זאת קיימת גישה כזאת והיא מזכירה לנו מחלוקת נשנה

איזהו גיבור או חנה סנש מול פופאי
בשיחתם של מחנכים, ספרנים והורים אנו שומעים לעיתים את השאלה: האם יעדיף הקורא הצעיר את "הצנחנית שלא שבה" על פני דנידין, פופאי או טרזן? שאלה זו עניינה במשאלה להעדיף את המעולה והמרומם על פני הנמוך והגס. כאשר המחנך מתכוון להעריך ספר לילדים הוא מגיע חיש-קל אל הגיבור; כש-אנו נוטלים ספר כזה לידינו אנו שמים לב לרמת הלשון, לרוחבה ולעומקה של היריעה הסיפורית אך במיוחד אנו מחדשים את דמותו של הגיבור ואת מעשיו. קיימת גם נטיה חזקה אצל המחנך לצפות לרמת לשון ירודה יותר ולרמה סיפורית דלה יותר כאשר מדובר בסוג נמוך יותר של גיבור. חשבו למשל על "פלאש, זבנג, טרח ובומס" כאשר פופאי חובט שוב בבלוטו הרע. ובאמת אחת השאלות היותר חשובות שאפשר לשאול על אודות ספר ילדים — לבד מן השאלה מיהו המחבר — היא "מה טיבו של הגיבור". בסיפור הילדים אנו רואים ב"גיבור"

על טיבה של הספרות : האם היא מרומֵמת, מאצילה ומושכת מן הנמוך אל הגבוה או שמא היא בעיקר ראי לנפש שיש בה גם מן הנטיה למעלה — אבל גם לא מעט מן הנמוך והקמאי. לפעמים נשאלת השאלה באופן אחר : האם ספרות הילדים נכתבת על מנת לקרב את הקורא הצעיר באופן המתקבל על דעתו, לעולמו של המבוגר ולערכיו — או שמא היא כמין פתח עבור הילד שבכותב המבוגר, דרכו הוא נדבר עם הילד שבקורא או הילד הקורא.

מבלי להיכנס לעובי הקורה של סוגיות חשובות אלה, נשתדל להאיר מעט את שאלת הגיבורים למיניהם מנקודת המבט של הפסיכולוגיה של הקורא הצעיר, ומֵתוך כך לעמוד על הזיקות המורכבות בין עולמו הנפשי של הילד ובין הגיבורים המדברים אל רבדים שונים של אישיותו.

קטן וגדול או אצבעוני והענק

אם ננסה להיכנס לנעליהם הקטנות של הילדים הרכים, להנמיך את נקודת המוצא של מבטנו לגובהם ולהעריך עתה מחדש את הסובב אותנו כאילו אנו עצמנו הילדים — נמצא שאנו מוקפים רהיטים נישאים כעין טירות כבדות, דלתות כעין שערים כבדים שאין בכוחנו לפותחם ; נמצא כי סביבנו ענקים ומשימות קשות שמן הנמנע לבצען. הילד הרך המתבונן במבוגר העושה דבר של מה בכך : עולה על כסא, מניח מזוודה כבדה על הארון, פותח בראש שממנו פורצים מים או מכה בפטיש על מסמר הנעלם בתוך העץ — חש בוודאי משהו אשר שנים אחר כך חוזר ומתעורר בנו כאשר מספרים או מציגים בפנינו ענקים המרימים הרים

בידיהם, פורצים מפלי מים בסלע או מוחצים באצבעם את יריבם. ואכן החלש מעריך היטב את הכוח ואף משתוקק להיות לבעליו ; ואם לא אצה לו הדרך לרכוש לו כוח רב, הנה **הדמיון** מאפשר לו להנות מן היתרון של הפנטזיה "אני גיבור ורב כוח".

אצל הילדים נמדד הכוח בעיקר במוניחים פיזיים : הגיבור הוא גיבור בגופו. גם הפסיכולוגיה של בעלי החיים מלמדת אותנו על תכסיסים להגדלת צללית הגוף (ע"י סימור שער, התנפחות וכו') כאמצעי הרתעה. מנגנון זה בנוי על המשוואה הנפֵשית : גודל-כוח. גם עוצמת הקול ועוצמת התנועה וכן תוצאתה (הזזה, טלטול או הרס) משתתפים בהרכבת החוויה הראשונה של "גיבור חזק". חוויה זו מביאה דומים זה לזה הענקים, החיות הגדולות, סופות, סערות ושטפונות או צבא ענק הניע בדרכו למלחמה.

כולם מבטאים עצמה פיזית ואיום מֵתוך עדיפות הכוח והם מזמינים את הגיבור אשר יוכל להם. תנועה נפשית זאת מן ההתבטלות והפחד אל הגבורה וההעזה קשורה בתחושת הכל-יכול (התחושה האומניפוטנטית), שפירושה חוסר יכולת לסבול מצב של חולשה או תסכול וביטוייה כפול : "לי לא יקרה רע" ו"אין דבר הנבצר ממני" — משמע, גם ביטול והכחשה של כל איום וגם בטחון בהתגשמות כל משאלה. לתחושת הכל-יכול יש ערך הגנתי מובהק והיא מסוככת עלינו מפני ההרגשה המתמדת של חולשה וקוצר-יד מול הסכנות. אצל הילדים היא פועלת במשנה-תוקף וללא התחשבות מרובה עם המציאות. את עיקרה ניתן לנסח כך :

למאוד. כאן הוא התחום בו אנו פוגשים לעתים את המחנך המשתומם על הלהיטות — שאיננה מחוורת לו היטב — אחר סיפורים שאין דעתו נוחה מהם. מה שיפיס את דעתו של המחנך הקפדן עשוי בין כה וכה להתרחש באישיותו המתפתחת של הילד.

תירבותה של משאלה או דוד וגלית

תקופת הילדות שבין שנות ביה"ס הראשונות וראשית ההתבגרות מאופיינת ע"י כיבוש הולך וגובר של היצרים והמשאלות הדמיוניות ע"י ההגיון וההתחשבות עם המציאות. תקופה זאת מאופיינת ע"י הפניית עורף מסויימת למשאלות וליצרים במהדורה הילדותית הקודמת שלהם.

מה שאפשר היה לעשות קודם צמיחתו של עץ הדעת — עכשיו מבייש. הילד מבקש בן ברית לחיזוקם של תהליכי גדי-לה אלה גם בספר שהוא קורא. ההתלהבות הקודמת מגיבורים כפופאי נעשית עתה בעייתית: אין דעת המבוגרים נוחה מזה, ובעיקר — ההפנמה של הרשות המבוגרת בתוך נפש הילד אינה מקבלת עוד בנקל את הסיפוק הפשוט של הזדהות עם אצבעוני שנהיה לענק. המצפון היודע את "לא תרצח" איננו מרשה עוד להרוג את הענק.

אף על פי שהתיאבון לסיפור הגיבור במהדורתו הראשונית עדיין קיים ועומד — וקוראיו המרובים יעידו על כך — הנה הולך ומתגבר הצורך לשלם את מס התרבות המטהר את הגבורה מן הסיגים היצריים הראשוניים. נחוצה איפוא למעשה הגבורה הפיזית, הצדקה המתקבלת על דעת הצד המבקר של האישיות. דוד המשלח אבן בראשו של משה נש-

אם אני חזק מאד אין לי להתירא מפני מה שנראה חזק ומאיים.

סיפורי הגיבורים, הגבורה וההתגברות משמשים איפוא לאישור ולתמיכה שאכן כך הוא הדבר. על מנת למלא תפקיד זה מוטל על הסיפור שיהיה בו תאור של הכוחות המאיימים והמסוכנים במידה שתיצור הרגשה של פחד. אך אל דאגה! הלא גם הפחד הכמעט-נטורליסטי המיוצר בסרטי האימה איננו אמיתי עד תומו, כי ברית נקשרת בין השכל היודע כי זה "זה לא באמת, זה רק בסיפור או בסרט" ובין תחושת הכל-יכול היודעת כי "בסוף זה יגמר טוב", "לא יתכן שלא יהיה טוב". ואמנם מופיע הגיבור של הסיפור והקורא מזדהה עמו: הזדהות זאת פירושה לפחד ולנצח יחד עמו. מי ששמע את עצירת הנשימה הקולקטיבית באולם המלא ילדים שעה שהמכשפה עולה על הבמה ואת תרועות הצהלה כשהיא מובסת — יבין היטב מה חיונית וסוחפת הזדהות זו.

הישנותו של תהליך הזדהות כזה עם מאבק הכוחות בסיפור משמשת תרגול חוזר להשגת הרגשת עצמה, ובכך יש סיוע לצורך של הילד להתגבר על מצוקתו של הקטן והחלש. נוכל איפוא להבין את להיטותם של הילדים אחרי סיפורי פופאי ודנדין המציגים בצורה פשטנית וללא תחכום רב את המוטיב של "אצבעוני הגיבור מכה את הענק".

מוטיב זה נמצא גם בטיפוסים אחרים של סיפורי גיבור: סיפורי התמודדות עם איתני הטבע ועם חיות טורפות (סיפורי יער, סיפורי טרזן) וסיפור הנער הגיבור במשימה צבאית נגד אויבי העם — המפרנס ספרים וסדרות ספרים רבים עד

רותה ובהצדקתה של אידיאה מוסכמת. גבורה זו גם נקנית במחיר סבל וקרנן המרחיקים מן הדמות את מה שכנו היוונים "היבריס", אותו גודל לב מתנשא וחוסר ענווה של הגיבור שכור-הנצחון.

כמוני כמוכם או הפיתוי הוא האויב

תקופת ההתבגרות היא תקופת התעצמו-תם של היצרים. התגברות הרגשת ה"מת-חשק ל"י מחייבת התגברות של מערכות הפיקוח הפנימי כך שאהיה אני שולט ב"מתחשק ל"י ולא הוא בי. האיום הוא אם כן מבפנים, והאני של המתבגר צריך לעתים לגבור על הפיתוי כיוסף הצדיק. בשביל הקורא המתבגר יש עתה משמעות חיונית ואקטואלית לגבורה במובן של ויתור על כניעה לכוחה של משאלה חזקה ורבת עצמה. בשלב זה, יותר מאשר לפני כן, בשל הקורא להבנת סיפורים בהם עומד הגיבור בפני פיתוי העולם הזה בהחזיקו באידיאה החשובה לו, הנותנת משמעות למאבקו. צד זה אתה מוצא בסיפורי קידוש-השם או תלאותיהם הקשות של חלוצי הישוב בארץ.

הקונפליקט שם הוא בין הכנעות למה שנוח ונעים יותר ומביא להקלה מיידיית (המרת דת, חזרה לחו"ל) ובין השלטת עיקרון ואידיאה על היצרים ומשאל-תיהם.

קו אחר האופיני למתבגר מכשיר אותו להבנה ולהזדהות עמו, סוג אחר של סיפור בו הגיבור נאבק על האינדבידואליות שלו מול לחץ חברתי ואיום של התכחשות או נדוי ("הנער העקשני", "הבכור לבית אב"י"). כמו גיבורים אלה, אף המתבגר עסוק במובן מעמיק ביותר בגיבוש הזהות העצמית שלו הנפרדת עתה מן הקשרים

לח מיד מרחבת ההפסקה אל חדרו של המנהל, אבל דוד בן-ישי המשלח אבן בראשו של גלית ומכריע בזה את גורל המערכה עם הפלשתים עתירי-הכוח הוא גיבור לאומי. אמנם, אותו סיפור עצמו היה סיפור עצוב אם היה נקרא על ידי ילדי הפלשתים, אך כאשר הוא נקרא ע"י מי שמזדהה עם צדו של הגיבור — הוא נקלט ללא קושי, כי יש הצדקה לאקט הפיזי של הגבורה. בשליחותה של אידיאה שהכל מסביב מודים בה — מותרת הגבורה הפיזית התוקפנית, וכך מתקבלת על דעת קוראנו הגדל אותה הזדהות נוש-נה עם הגיבור. לפעמים גם בזה לא די, ועל הגיבור — במיוחד אם הוא נער — לשלם מחיר כבד על גבורתו ורק אז מתקבלת העזת הגבורה על דעת הרשות המבקרת שבאישיות הקורא: המתופף הסרדיני הקטן מן "הלב" של דאמיציס מאבד את רגלו על מנת שיהיה אפשרי באמת לאיש הצבא המבוגר להסיר את כובעו בפני הנער ולומר לו: "אני אינני כי אם המפקד; ואתה — גיבור". גיבור הסיפור "הנער אמיץ הלב" (א' שמאלי, אור בגליל) משלם בחייו על שליחות גבורה בה הוא יוצא כנגד סכנות רבות: בד-ווים מתנפלים, סערת ליל חורף ושטפון עז בנחל. ואם אין מחיר זה נגבה מיד בתוך עלילת הגבורה עשוי הוא להיגבות מאוחר יותר: דוד שהכל שמחו בנצחונו על גלית נאמר לו בערוב ימיו: "דם לרב שפכת ומלחמות גדולות עשית לא תבנה בית לשמי" (דה"א כ"ב 8).

הכרנו איפוא רמה נוספת של סיפורי-גיבור (ובה גם סיפורים מפורסמים כמו "שומר מסילת הברזל" ו"הילדה על המגדלור") בה אנו מוצאים גבורת ילד בשי-

הילדותיים בהורים ומחפשת את ייחודה. להקות אני יחיד ומיוחד פירושו גם כך: לא להתמזג עד כדי טשטוש, לשמור על ייחודיות.

הבעיה עתה איננה בהתמודדות עם הענק החזק, האיש הרע, אויב העם או פיתויי הנעימות — אלא עם מה שעומד למכשול על הדרך להיות לאישיות בפני עצמה. מעתה נפרצת הדרך אל הסיפור המבוגר, אל האוטוביוגרפיה והביוגרפיה, אל הסאגות הגדולות של קורות חיים שלמים. ביצירות אלה אפשר להזדהות עם מהלך גדילתה ועיצובה של אישיות העומדת בפני עצמה. הגיבור הוא האדם.

על הניסים ועל הגבורות

ספרי הקריאה למיניהם משמשים את הקורא הצעיר בערבוביה מסויימת שאין בה תמיד מוקדם ומאוחר. סיפורי פופאי וטרזן ההולמים מבחינה פסיכולוגית את התיאבון הספרותי של גילאי 5—7 לערך, נקראים גם ע"י קוראים מבוגרים יותר, וכך אנו מוצאים גם ילדי בי"ס הנהנים מאד מסיפורים המיועדים בפירוש לקוראים מבוגרים יותר. הקבוצות של "בני הגיל הרך", "ילדי ביה"ס היסודי" ו"המתבגרים" אומרות לנו כי בתקופות אלה מגיעות להבלטה אופינית תכונות ידועות; אבל אלה אינן עוברות ובטלות מן העולם לאחר "זמנן" וגם אינן נולדות בדיוק "בעונתן". גיל החביון (שנים 6 — 12 לערך) הוא במתחזיון שעליה מופיעות גם תופעות הילדות הרכה וגם תופעות מטרימות של ההתבגרות. גם אצל המבוגר אנו מוצאים ברבדים שונים של האי-

שיות את רוב הגילויים שהיו אופייניים בזמנם לשלבי התפתחות קודמים והדבר ניכר היטב בתיאבון המגוון לסוגי קריאה ואמנות שונים, או במובן אחר — ברבדים המגוונים שאתה מוצא ביצירת אמנות אחת.

סיפורו של חג החנוכה מאפשר לנו להיווכח בקיומן של כל הרמות של נושא הגבור: בשביל ילדי הגן השרים "ביוונים נלחמנו ולנו הנצחון" סיפור החנוכה הוא סיפור החלש המנצח את החזק. בשביל ילדי ביה"ס סיפור החנוכה הוא סיפורה של מלחמת שחרור בה מובס האויב העדיף; וכך מסופר בה על אלעזר אשר נפל בקרב כאשר המית את הפיל האי מתני "וישלך את נפשו מנגד למען הציל את עמו ולעשות לו שם עולם בארץ". בשביל המתבגר הצעיר סיפור החנוכה הוא סיפורה של עמידת גבורה בפני פיתוי ההתיוונות והיטמעות של אמונה ולאומיות.

* *
*

אותן יצירות גדולות שאתה מוצא בהן עולם ומלואו ורוב עושר של רבדים — רובן עדיין מרוחקות מן הקורא הצעיר. לעומת זאת נמצאת לו הספריה שאף בה אתה מוצא עולם ומלואו ורוב עושר של רבדים. ניסינו לשרטט כעין קו מסע התפתחותי בין מדפיה של הספריה, מספרים וגיבורים ששעתם קצרה וחולפת — ואף על פי כן אין לך ספר שאין לו שעה — לספרים שהקורא יהיה עוסק בהם ובגיבוריהם שעות רבות.